

фактором зміцнення економічної безпеки держав і макрорегіонів. Відповідно, обґрунтування теоретико-методичних основ екологічної безпеки туризму, вивчення факторів її формування та розробка шляхів забезпечення як на державному, так і на регіональному рівні є перспективними напрямками подальших наукових пошуків.

Література

1. Голод А.П. Екологізація туристичної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку регіону / А.П. Голод // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матер. II туру Всеукр. наук.-практ. конф., 24-25 листопада 2011 р. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Т. 1. – С. 86-88.

2. Корж Н.В. Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової стійкого розвитку туризму в Україні / Н.В. Корж, О.В. Заноско // Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 2. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvty.pdf.

3. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства / О.П. Мягченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2010. – 384 с.

Голод А.П., Новосад З.П. Экологическая безопасность туризма в регионе: сущность и пути обеспечения

Рассмотрены теоретико-методические основы исследования экологической безопасности туризма. Усовершенствованы подходы к обеспечению экологической безопасности туризма на региональном уровне. Проанализированы особенности взаимодействия в системе "туризм – естественная окружающая среда" с целью решения противоречий, которые возникают в процессе ее функционирования.

Ключевые слова: экологическая безопасность, туризм, регион, экологические проблемы, деструктивные процессы, устойчивое развитие.

Holod A.P., Novosad Z.P. Ecological safety of tourism in a region: essence and ways of providing

Theoretical and methodical bases of research of ecological safety of tourism are considered in the article. Approaches to providing of ecological safety of tourism are improved at regional level. The features of interactions in the system "tourism-natural environment" with the purpose of decision of contradictions which arise up in the process of its functioning are analyzed.

Keywords: ecological safety, tourism, region, ecological problems, destructive processes, stable development.

УДК 630*[622+91]; 332.36

Здобувач М.Х. Шершун¹, канд. екон. наук

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСУ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СИСТЕМІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІСОАГРАРНИХ ЛАНДШАФТІВ

Відображено основні аспекти структурно-функціональної організації лісоаграрних ландшафтів та вплив систем ведення господарства на їх сучасний стан. Запропоновано систему методологічних та управлінських рішень для забезпечення збалансованого розвитку агроландшафтів.

Ключові слова: лісоаграрні ландшафти, система управління, збалансований розвиток.

Останніми роками Україна активно долучилася у міжнародний процес реалізації норм збалансованого розвитку, узгодження норм природокористування з вимогами ЄС [1-4]. Це істотно вплинуло на підготовку нових Земельного і Лісового кодексів, на відповідні корективи, що наразі вносять до лісової і аграрної політик, галузевих нормативно-правових баз та стратегій розвитку [7]. Згідно з міжнародними вимогами щодо впровадження принципів збалансованого розвитку, реалізація усіх програм і планів дій має базуватися на тісній і прозорій співпраці усіх зацікавлених сторін. У європейських країнах лісове господарство є невід'ємною часткою аграрної політики. Відомою є істина, яка лісівнича наука є важливою складовою аграрної науки, що вивчає усі види землекористування [11, 12].

В Україні історично склалося, що лісове господарство й аграрне виробництво поєднують давні традиції раціонального ведення лісового та сільського господарства. Планування ведення господарств, ефективність впровадження заходів у минулому були централізовані та виконувалися шляхом розроблених перспективних планів та їх реалізації. У межах сільськогосподарських виробництв та окремих агроформувань здійснювали комплексні заходи щодо удосконалення виробництва, підвищення якості та стану агроугідь, впровадження комплексних систем із заліснення та підвищення екологічної стійкості агроландшафтів. Поряд із цим, система централізованого планування ведення лісового та сільського господарств мала істотні недоліки. Зокрема, часто доведення планів до окремих підприємств було недоцільним та не виконувалося належним чином, що спонукало до виконання планів лише на папері.

Варто зауважити, що система централізованого планування на сьогодні збереглася у лісогосподарському виробництві. Зокрема, для деяких лісогосподарських підприємств і нині доводяться плани із лісозаготівлі, лісовідновлення та лісорозведення, обсягів рубок головного користування та інших видів рубок. Залишилася також централізована система обліку та використання лісових ресурсів, яку проводили лісовпорядні організації. Таке централізоване планування господарської діяльності лісових підприємств містить вказані вище позитивні та негативні якості. На сьогодні помітні негативні тенденції у системі аграрних підприємств, що зумовлено утрудненням управління земельними ресурсами. Це поява великої кількості дрібних власників, а отже, і роздрібнення земельних угідь, переважання економічної складової над іншими – екологічними чи соціальними компонентами, неефективне використання земельних угідь, що так само пов'язано з невеликими площами земель, відсутність комплексних планів щодо підвищення продуктивності та якості угідь, створення систем захисних лісових насаджень та догляду за ними. Це лише невелика частина недоліків, яка зумовлена зміною власності на землю та зміною системи управління. Треба наголосити, якщо у сільському господарстві ці зміни уже пройшли та очевидна низка недоліків, то у лісовому господарстві залишаються невідрегульованими підходи та методи господарювання централізованої планової системи господарства.

Сьогодні відомі негативні наслідки зміни форм власності та системи управління у країнах Центральної Європи. Зокрема, у лісах з приватною фор-

¹ Інститут агроєкології і природокористування; народний депутат України

мою власності або тих, які тривалий час перебували у приватній власності, у Німеччині та Польщі відзначено незадовільну породну структуру та невідповідність переважаючих деревних порід лісорослинним умовам та корінним типам лісу. Частка похідних деревостанів або деревостанів незадовільної породної структури у цих країнах інколи сягає 40 %. Таким прикладом може бути створення монокультур сосни звичайної на родючих ґрунтах (сугруд, груд), які часто трапляються у Польщі та Німеччині. На таких насадженнях зупинялися з метою зменшення затрат на створення лісових культур та проведення доглядів. Проте до уваги не брали інші складові, зокрема цінність деревних порід та їх якість. Вектор сучасної системи ведення лісового господарства цих країн спрямовано на вжиття термінових заходів щодо відновлення площ корінних деревостанів та впровадження важелів для системи управління приватними лісами.

З огляду на це, стан лісових ресурсів України, у якій довше зберігалася державна монополія на ліси та централізовані системи управління господарством, перебуває у вигідно кращому стані. Зокрема, важливим аспектом є дотримання лісокультурного районування, лісотипологічної основи лісокультурного виробництва, розроблення типів лісових культур. Поряд із цим система централізованого лісогосподарського виробництва залишає низку недоліків, що насамперед зумовлено впровадженням системи планових показників, виконання яких є значно утрудненим, а виконання планів покладено в основу оцінювання ефективності та якісної діяльності певних лісогосподарських підприємств. На нашу думку, доведення до виконання таких показників, як забезпеченість природного відновлення деревостанів чи збір та заготівля лісового насіння основних лісотвірних порід, є необґрунтованим. Такі планові показники виконати майже неможливо, що пов'язано з періодичністю плодоношення та впливом зовнішніх чинників на інтенсивність формування насіння впродовж вегетаційного періоду. Часом необґрунтованими є також доведення планів із створення лісових культур. Прикладом може бути створення лісових культур на значних площах у роки масового плодоношення головних лісотвірних порід та забезпечення природного насінневого відновлення деревостанів. Тому за наявності великої кількості надійного природного поновлення деревостанів створюються лісові культури. Останні факти змушують внести певну гнучкість у виконання планових показників, їх диференційованість та взаємозамінність. Так, доведення планів щодо природного поновлення деревостанів (враховуючи періодичність плодоношення деяких деревних порід 3-6 років) є дещо необґрунтованим та може бути замінені рівноцінним показником – створенням лісових культур. Поряд із цим, за наявності значної кількості природного поновлення деревостанів та за умови його надійності відповідні заплановані площі створення лісових культур можуть бути зменшені.

Іншим істотним недоліком системи управління лісовим господарством в Україні є незацікавленість у формуванні вихідного якісного продукту (стиглих насадженнях високої якості та продуктивності) лісогосподарських підприємств, що є основою ведення лісового господарства. Це є наслідком незадовільного перерозподілу матеріальних благ, несправедливої фіскальної

політики та відсутності відчуття власності. Це зумовлює ситуацію, коли до рубки головного користування надходять деревостани зниженої якості та продуктивності внаслідок надмірного проведення прохідних, вибіркових санітарних та інших видів рубок. Державна система управління значно сповільнює процеси використання сучасних технологій вирощування кінцевого продукту. Тут потрібно також провести аналогії із сільським господарством. Ще у недалекому минулому середній збір пшениці з 1 га становив 30-40 ц. Нині врожайність пшениці становить понад 80 ц/га. Завдяки використанню нових сортів та введенню сучасних технологій вирощування у сільськогосподарське виробництво. І навпаки, лісове господарство дуже відстає, що зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними (тривалий період вирощування) чинниками. Поряд із цим, удосконалення лісонасінної та лісокультурної справи, впровадження нових технологій лісовирощування є одним з основних пріоритетів розвитку лісогосподарського виробництва.

Основою поєднання інтенсивного розвитку лісового та аграрного виробництва є забезпечення екологічної стабільності лісоаграрних ландшафтів, що є не лише необхідною умовою для покращення екологічної складової, але й резервом економічного зростання. На нашу думку, доцільно повернутися до планування управління компонентами лісового та сільськогосподарського виробництва на рівні окремих територіальних одиниць, якими були колишні колективні господарства, або впроваджувати систему планування на рівні укрупнених агроформувань. Доцільним є не тільки розробка планів створення захисних лісових насаджень із врахуванням стану агроугідь та розвитку ерозійних процесів, але й розрахунок економічної ефективності їх створення. Такі роботи потрібно здійснювати з ефективними агрокористувачами, які здатні працювати на перспективу та отримувати не лише короткотерміновий економічний ефект, але й працювати на довготривалу як економічну, так і екологічну перспективу. Нині такі роботи у межах окремих агропідприємств не тільки не здійснюються, але переважно не плануються і не обговорюються.

Важливою складовою збалансованого розвитку лісоаграрних ландшафтів є не лише максимальна продуктивність їх компонентів (висока врожайність сільськогосподарських культур, високі запаси деревини лісових насаджень), але й забезпечення їх екологічної стабільності. Саме забезпечення екологічної стабільності лісоаграрних ландшафтів є ключовим пріоритетом та інтегральним показником його ефективного та збалансованого використання. Одним з основних завдань є не лише відновлення компонентів агроландшафтів, але й розширене, не виснажливе їх використання. На цьому етапі надзвичайно важливою є ефективна система управління господарською діяльністю лісових та аграрних підприємств, які використовують певний природний ресурс. Сучасний стан лісоаграрних ландшафтів є вкрай незадовільним та характеризується як передкризовий та кризовий. Такий стан зумовлено інтенсивним багатовіковим використанням земельних ресурсів та зростанням рівня їх антропогенезу. Тому одним з основних завдань у сучасних умовах є відновлення стану лісоаграрних ландшафтів шляхом збільшення частки еколого-стабілізаційних територій, до яких належать і лісові насадження.

Збалансований розвиток лісоаграрних ландшафтів тісно пов'язаний із лісовими екосистемами, які є їх складовою. Але в сучасний період реструктуризації економіки зміни форм власності лісоаграрні ландшафти та ліси, як і їх складові, зазнають шкоди, втрачають стійкість і продуктивність, знижують свої біосферні функції, зокрема й екологічну роль.

Нині господарювання у колишніх колгоспних лісах та захисних лісових насадженнях (зокрема полезахисні, стокорегулювальні, прияружні та інші лісові смуги) здійснюють підприємства Агролісу. Проте ці підприємства переважно не зацікавлені у додатковому створенні захисних лісових насаджень та лісових смуг, оскільки це збільшує їх витратну частину. Створення, догляди та вирощування захисних лісових насаджень, особливо полезахисних лісових смуг, здебільшого є затратними та не дають значного економічного прибутку від реалізації деревини у зрілому віці. Основний економічний ефект у вигляді збільшення врожайності сільськогосподарських культур отримує агровиробник. Це зумовлює відсутність мотивацій щодо збільшення площ захисних лісових насаджень, а отже, і підвищення стійкості лісоаграрних ландшафтів. Мабуть, доцільнішим є впровадження економічних важелів щодо фінансування заходів із створення захисних лісових насаджень великими агровиробниками, оскільки саме агровиробник отримує основний економічний ефект від їх функціонування.

Останніми роками внаслідок переходу на ринкові механізми господарювання, зміни форм власності на землю, особливо в АПК, незавершеності формування національної політики та законодавства у сферах природокористування та охорони НПС, початку процесу ренатуралізації деяких екосистем відбувається низка негативних явищ: 1) зниження контролю за дотриманням вимог національного законодавства, 2) порушення технологій природокористування та некваліфіковане використання добрив, засобів захисту рослин, 3) збільшення кількості землевласників та непередбачуваності структурно-функціональних змін земельних угідь, 4) деградація системи захисних та меліоративних лісових насаджень, що перебували у віданні АПК, 5) ускладнення реалізації державної Програми Екомережа-2015 тощо характерні як для всієї держави, так і для її регіонів. Особливо гостро ці проблеми проявляються у зоні Степу та Лісостепу, де найбільш розвинене сільськогосподарське виробництво і трансформовані природні ландшафти.

З огляду на такі тенденції, виникає необхідність у прийнятті та впровадженні комплексних рішень не тільки на рівні окремих природних систем, але й на рівні лісоаграрних ландшафтів. Одним із важливих аспектів є також формування суспільних інтересів у напрямі збалансованого землекористування та лісокористування. Це сприятиме збереженню належного співвідношення суспільних інтересів щодо лісових ресурсів, розвитку ринку не лише традиційної лісової продукції, але й ринку екологічних, соціокультурних, рекреаційних функцій лісів, збереженню земельних угідь і водних ресурсів, що потребують захисту, покращенню стану навколишнього природного середовища, зниженню соціальної напруги щодо порушень норм лісокористування.

В умовах ринкової економіки та роздержавлення правоволодіння землею як основним засобом виробництва нерідко виникають міжвідомчі супе-

речки щодо володіння земельними угіддями, зокрема лісами. Потрібно забезпечити справедливий розподіл інтересів суспільства щодо власності на ці землі, на збалансоване використання біосферних функцій лісів України. Реалізація визначених перспектив розвитку захисного і меліоративного лісорозведення, лісового господарства України загалом гальмується не лише через недосконалість нормативно-правової бази лісової і сільськогосподарської галузей, а й через відсутність належних принципів і механізмів гармонізації галузевих стратегій і тактики з сучасними міжнародними, національними, міжсекторальними вимогами збалансованого природокористування, збереження навколишнього природного середовища. Природокористування України нагально потребує апробованих іншими країнами механізмів впровадження принципів сталого господарювання – відповідні принципи, критерії та індикатори збалансованого лісоуправління.

Ми пропонуємо низку положень щодо основних засад методології співпраці з формування оптимальної структурно-функціональної організації лісоаграрних підприємств. Оптимальний ландшафт має бути складним за організацією і охоплювати, окрім орних земель, ліси і лісові захисні насадження, луки і водні джерела, ділянки цілини і резервати. Лісові насадження є основою просторової організації сільськогосподарського ландшафту, мають максимальну стійкість і тривалість дії, можуть рости на непридатних для сільського господарства землях, адаптуватися до умов середовища і багатофункціонально впливати на них. Різні види лісомеліоративних і захисних насаджень мають охоплювати всю територію та угіддя агроландшафту. Вони мають стати однією взаємозв'язаною системою лісомеліоративного комплексу, природного каркасу, лісової генетичної компоненти території водозборів, пристосованої до природних умов рельєфу, ґрунту і клімату. Оптимізація співвідношення рослинного покриву і угідь в агроландшафтах є стабілізаційним чинником родючості ґрунтів і стійкого землеробства. Така концепція використання земель дає змогу зберігати і перетворювати агроландшафти в прибуткові і комфортні території сталого розвитку.

Серед перспективних напрямів узгодження розвитку лісової галузі та АПК доцільно виділити такі: 1) гармонізація галузевих нормативно-правових баз, 2) впровадження в систему природокористування ландшафтно-водозбірною підходу, 3) оптимізація структури лісоаграрних ландшафтів на принципах сталого розвитку, 4) підвищення продуктивності та стійкості агроугідь, 5) створення єдиної, спільної екомережі, основаної на узгоджених стратегіях розвитку АПК та агролісомеліорації, створення захисних лісових насаджень, 6) зміна типів землекористування на принципах збалансованого розвитку тощо. Організаційно-економічні напрями та принципи оцінки ефективності інтеграції лісового господарства та АПК з урахуванням природоохоронних принципів уже розробили фахівці.

Висновки. Для успішної реалізації завдань щодо гармонізації розвитку АПК та лісового секторів економіки необхідно створити належні рамкові умови нормативно-правового, науково-методичного та організаційно-практичного інституційного супроводу. До основних управлінських потреб потрібно віднести:

- створення умов неухильного дотримання суб'єктами господарювання в агрофері вимог чинного природоохоронного законодавства, передусім забезпечення дотримання ними екологічних нормативів граничного навантаження на природні екосистеми. Уведення в дію норми збалансованого природокористування та забезпечення неухильного дотримання їх суб'єктами господарювання;
- покращення контролю за прийняттям управлінських рішень та їх реалізацією шляхом створення умов зворотного зв'язку, прозорості та залучення зацікавлених сторін. Забезпечення ресурсної підтримки розробки науково-методичного та управлінського супроводу реалізації певних складових програм дій;
- обґрунтування для кожного природно-господарського регіону та окремих великих агровиробництв збалансованого співвідношення між структурними компонентами лісоаграрних ландшафтів та їх розміщення у просторі водозборів з урахуванням їх антропогенно-природного стану. Передбачення в умовах земельної реформи економічного стимулювання землекористувачів за здійснення ними агротехнічних і лісомеліоративних заходів щодо збереження ґрунтів і водних ресурсів.

Література

1. Закон України "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" / затв. Постановою ВР України від 21.09.2000 р., № 1989-III. – К., 2000. – 16 с.
2. Концепція сталого розвитку агроекосистем в Україні на період до 2025 року / Схвалена постановою Президії УААН 13.03.2003 р., спільним наказом по Мінагрополітики України, Мінекоресурсів України. – К., 2003. – 30 с.
3. Концепція управління агроландшафтами (наукове видання) / Схвалена постановою Бюро Президії УААН від 23.10.2008 р., № 10 / за наук. ред. акад. УААН О.І. Фурдичка. – К., 2008. – 15 с.
4. Коржнев М.А. Природно-ресурсний аспект розвитку України / М.А. Коржнев, І.Д. Андрієвський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. // Програма сприяння сталому розвитку в Україні : проект ПРООН. – К. : Вид. дім "KM Academia", 2001. – 109 с.
5. Кравець П.В. Критерії та індикатори сталого управління лісами / П.В. Кравець, П.І. Лакида // Науковий вісник УкрДЛТУ : зб. наук.-техн. праць. – Сер.: Концепція Екологічної Конституції Землі – правова основа стратегії сталого розвитку. – Львів : РВВ УкрДЛТУ. – 2002. – Вип. 12.7. – С. 146-158
6. Лавров В.В. Проблеми та напрямки переходу лісової галузі України до сталого розвитку на основі лісівничо-екологічних принципів господарювання / В.В. Лавров, В.П. Пастернак // Лісова типологія в умовах сталого розвитку лісового господарства України : матер. Восьмих Погребняківських читань, Харків, 3-5 жовтня 2002. – Харків, 2002. – С. 109-113.
7. Лісовий кодекс України. – К. : ВО "Укрдержліспроєкт", Держкомлісгосп України, 2003. – 125 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про першочергові заходи щодо створення захисних лісових насаджень на неугіддях та в басейнах малих річок", 2001. – 18 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України "Про державну програму "Ліси України" на 2002-2015 роки", 2002. – 32 с.
10. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей для України // Проблеми сталого розвитку. – К. : Вид-во БМТ, 1998. – С. 119-131.
11. Фурдичко О.І. Лісове господарство України: перспективи розвитку під час формування сталих агроекосистем // Агроекологія. – 2003. – № 6. – С. 23-28.
12. Фурдичко О.І. Лісова галузь України у контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти / О.І. Фурдичко, В.В. Лавров. – К. : Вид-во "Основа", 2009. – 424 с.

Шериун Н.Х. Состояние и перспективы внедрения комплекса управленческих решений в системе структурно-функциональной организации лесоаграрных ландшафтов

Отражены основные аспекты структурно-функциональной организации лесоаграрных ландшафтов и влияние систем ведения хозяйства на их современное состояние. Предложена система методологических и управленческих решений для обеспечения устойчивого развития агроландшафтов.

Ключевые слова: лесоаграрные ландшафты, система управления, устойчивое развитие.

Shershun M.Kh. Condition and prospects of introduction of the complex of administrative decisions in system of structurally functional organization of forest-agrarian landscapes

The basic aspects of the structurally functional organization forest-agrarian landscapes and influence of systems of housekeeping on their modern condition are displayed. It is offered system of methodological and administrative decisions for maintenance of steady development agrarian landscapes.

Keywords: forest-agrarian landscapes, a control system, steady development.